

MEKTUP-ROMAN TÜRÜNÜN İMKÂNLARINI CESARETLE KULLANAN BİR İLK ROMAN: SIRPUHİ DÜSAP'IN MAYDA'SI (1883)

Ayten Sönmez

Sırpuhi Düsap'ın 1883 yılında yazdığı ilk romanı *Mayda*, 2025 yılında Aras Yayınları tarafından Türkçe yayımlandı. Mektup-roman olma özelliği gösteren bu roman, yayımlandığı dönemde büyük ilgi gördü ve özellikle erkek entelektüellerin tepkisini çekti. Bu makale, *Mayda*'nın artık modası geçmiş bir tür olarak kabul edilen mektup-romanının sunduğu olanakları kullanarak nasıl feminist bir söylem inşa ettiğini ve romanın günümüz okurlarına ne söylediğini tartışmayı hedefliyor.

The First Novel to Boldly Employ the Possibilities of the Epistolary Form: Sırpuhî Düsap's *Mayda* (1883)

Sırpuhi Düsap's first novel, *Mayda*, written in 1883, was translated into Turkish by Aras Publishing in 2025. This epistolary debut attracted considerable attention upon its publication and, in particular, provoked strong reactions from male intellectuals. This article examines how *Mayda* constructs a feminist discourse through the possibilities offered by the epistolary form—a genre now considered outdated—and explores how the novel speaks to today's readers.

2010 yılında Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili Edebiyatı Bölümünde mektup-roman üzerine yüksek lisans tezini yazma sürecindeki arkadaşım, çalışmasına mektup-romanın ilk örneklerinden Sırpuhi Düsap'ın *Mayda* romanını dahil etmek istemişti. İkincil kaynaklarda birden çok kez karşımıza çıkan bu metin teze dahil edilebilse tezi çok zenginleştirecekti ancak metin henüz Türkçede veya İngilizcede yoktu. Tezi hazırlayan arkadaşımın da Ermeniceden okuma veya çevirme imkânı yoktu. Sadece kullandığı mektup-roman tekniğine, metinden çok kısa parçalara ve yazarına dair bilgi sahibi olduğumuz o metnin tamamına o dönem erişememiş olmak arkadaşımı o tez çalışmasında başka bir yola yöneltmişti ancak tamamına ulaşılammış bu metin benim aklımın bir köşesinde kalmıştı. Bu nedenle Aras Yayınları'nın tanıtımlarında Sırpuhi Düsap'ın *Mayda* romanının Türkçe çevirisi ile karşılaşınca kitabı alıp bir solukta okudum. Açıkça ifade etmek gerekirse bu metni bir solukta okumamın nedeni, metnin kurgusu veya olay örgüsü değildi; zira roman, melodramatik metinlerde rastladığımız oldukça klişe bir olay örgüsüne sahip.

Romanın ana kahramanı Mayda, kocasının ölümünden sonra kızı ile yalnız kalır ve toplumsal ve ekonomik zorluklarla karşılaşır. Anlatı ağırlıklı olarak Mayda'nın arkadaşı ve akıl hocası Sıra Hanım'la mektuplaşmalarından oluşur. Eğitimli, üst orta sınıftan dul bir kadın olan Sıra Hanım

Korfu adasında yaşamaktadır. Arkadaşı Mayda'ya geçirdiği zor dönemde mektuplarıyla destek olmaktadır. Bir süre sonra Mayda, Dikran adında bir adama âşık olur. Dikran, Mayda'ya evlenme teklif eder. Mayda bu teklifi kabul etse de evlenme çağında bir kızı olduğu için bu teklifi ve Dikran'la yaşadığı “temiz” aşkı herkesten saklar. Bu dönemin melodramatik metinlerinde sıklıkla karşılaştığımız türden bir entrika (Dikran'a âşık olan Herika'nın kumpasları) ile Dikran Mayda'nın kendisini aldattığını düşünür ve ondan uzaklaşır. Mayda ise bu durumdan habersiz, Dikran'ın iş için gittiği Paris'ten dönmesini bekler. Bir süre sonra Dikran'ı bulma ümidiyle Paris'e gider ve orada Dikran'ın evlenmiş olduğunu öğrenir. İkisi de aldatıldığını düşünerek hayal kırıklığı ve acı içinde yaşamlarını sürdürür. Mayda, üzüntüden hastalandığı ve kendini kaybettiği için İstanbul'a geri dönemez. Kızı, damadı ve Sira Hanım endişe ile Mayda'dan haber almayı bekler. Kendisinde olmadığı bu süre zarfında Mayda aşk acısı çeken erdemli bir kontun himayesindedir. Kontun desteği ile ayağa kalkan Mayda, İstanbul'a geri döner. Manastıra kapanma kararı alır. Bu sırada Dikran'ın eşi ölmüş ve Dikran İstanbul'a geri dönmüştür. Herika'nın onları ayırmak için tuzak kurduğu ortaya çıkınca Dikran ve Mayda tekrar kavuşurlar ancak Herika Mayda'yı öldürmeye çalışınca Dikran Herika'yı öldürür ve hapse düşer. Dikran hapisten çıktıktan çok kısa bir süre sonra Mayda ölür. Tüm bu olaylar karakterlerin birbirlerine yazdıkları mektuplar aracılığıyla anlatılır.

Bu melodramatik romanı asıl ilgi çekici kılan, metnin akla getirdiği sorular ve yazarın bu kitapla ortaya koyduğu, bugün için bile cesur olarak nitelendirilebilecek söylemler. Kitabın çevirmeni de olan Maral Aktokmakyan'ın sunuşu ve Sırpuhi Düsap'ı kadın edebiyatı bağlamında konumlandığı makalesi de kitabı tamamlayan ve okura geniş bir perspektif sunan parçalar. Bu nedenle bugün Sırpuhi Düsap ve *Mayda*'ya dair düşünmek ve aşağıdaki sorulara bu metin üzerinden cevaplar üretmek anlamlı.

Bu eser bugünün okuruna ne söylüyor? Bu eserin Türkçede basılması neden önemli? Teknik açıdan modası geçmiş bir tür olan mektup-roman türündeki bu kurgusal metni okumak bugün için neden anlamlı? Bir kadının başka bir kadınla mektuplaşması, bu mektuplar üzerinden kendi benliğini, iç dünyasını paylaşması, akıl danışması, akıl vermesi, kendi sesi ile toplumdaki soyut kadına ses vermesi, kadın seslerini çoğaltması neden hâlâ anlamlı? İki Ermeni kadının sesi bugün bu toplumda sessizleştirilen kadınlar açısından ne söylüyor?

Bu bağlamda bu yazıda öncelikle yazarla ve eserin yazıldığı tarihsel bağlamla ilgili kısaca bilgi verip metnin örneği olduğu mektup-roman türü üzerinde duracağım. Bu türün imkânlarını kullanarak metnin nasıl bir feminist söylem ürettiğini tartışmaya açmayı hedefliyorum. Modası geçmiş bir

türde 142 yıl önce yazılmış bir metnin bugünün okuruna ne söylediği sorusuna metinden somut örneklerle cevap üretmeye çalışacağım.

İkincil kaynaklarda Sırpuhi Düsap ile ilgili bilgiler birbirine çok benzer cümlelerle karşımıza çıkıyor. Sırpuhi, 1841’de üst orta sınıf Katolik bir ailenin kızı olarak Ortaköy’de doğar. Babasını çok erken yaşta kaybeder. Annesi Nazlı Vahan, çocuklarının eğitimine çok özen gösteren eğitimli bir kadındır. Sırpuhi öncelikle Ortaköy’de Fransız okuluna gitse de eğitiminin çok büyük bir kısmını evde ağabeyinden alır. Fransız bir müzisyen olan Paul Dussap ile evlendikten sonra da entelektüel faaliyetlerine devam eder. Yazarın dönemine göre çok iyi eğitim almış, entelektüel bir yazar olması; büyük ölçüde varlıklı bir aileden gelmesi, nitelikli bir özel eğitim alması, annesinin eğitime ve sivil toplum faaliyetlerine, salon kültürüne çok önem veren bir kadın olması, kocasının entelektüel faaliyetleri konusunda Sırpuhi’yi desteklemesi ile açıklanabilir. Sırpuhi Düsap, ilk Ermeni kadın romancı olarak bilinmektedir. Yazdığı üç feminist romanını¹ annesine ve kız kardeşine ithaf etmiştir. Bu romanlarda “kadınların eğitim, çalışma ve evlenecekleri kişileri seçme hakkını savun[muştur]” (Ekmekçioğlu, s. 200). Özgürlük, eşitlik, adalet gibi Aydınlanma ilkelerinin özellikle kadınların hayatını olumlu yönde değiştirmesi için yazan Sırpuhi Düsap döneminde çokça eleştiri de almıştır. Düsap’ın kurgusal ve kurgusal olmayan metnilerindeki temel düşünceleri Lerna Ekmekçioğlu tarafından şöyle özetlenmiştir:

Düsap’ın romanları, kadınlardan ve kızlardan dişiliğe karşı önyargılı geleneklere itibar etmemelerini istiyordu. Aile birimi içinde, Düsap, kadın ve erkeğin köle-efendi ilişkisine hapsedilmesi yerine, karı-koca ortaklığını savunuyordu; ikisi birbirini tamamlıyordu ve eşitti. Düsap ataerkil toplumun paradokslarını teşhis etme konusunda sıvrıldı. Örneğin, toplumun kadınları yetersiz görür ve onları eğitimden, çalışmadan kamusal görevlerden mahrum bırakırken, neden bir taraftan da onlara gelecek kuşakları yetiştirme ve ev idaresi gibi, toplumun sürekliliğindeki en önemli işleri emanet ettiğini sorguluyordu. (s. 200).

Batılı düşüncelerden etkilenen yazarın özellikle geleneğin ve otantik kültürün taşıyıcısı ve temsilcisi rolü atfedilen kadınlarla ilgili düşünceleri birçok Ermeni aydın tarafından bile Batı özentisi olarak değerlendiriliyordu. Bu eleştirilerde kuşkusuz yazarın sınıfsal konumunun ve Batı kültürünü ve edebiyatını çok iyi bilmesinin etkisi vardı. Zira ilk eseri *Mayda*’da edebi teknik açısından Batılı romanda örneklerini görebileceğimiz mektup-roman tekniğini uygulamaktaydı.

Mektup-roman ve Kadın Okur/yazarlığı

Roman türü bireyi anlatan bir tür olarak özetlenebilir. Batıda roman türünün gelişiminde modernite ile birlikte sıradan insanın iç dünyasının anlatımının önemli olduğu vurgulanmalıdır. Roman türünün gelişiminde ben-anlatıcı olarak mektupların önemi büyüktür. “[M]ektup-roman,

bir veya birden fazla karakterin birbirlerine yazdıkları mektuplardan oluşan anlatıdır. Mektup-romanda olay örgüsünün tamamı ya da büyük bir kısmı mektuplarla sağlanır.” (Dereli, s. 1). Mektup-roman, roman türünün gelişiminin erken evrelerindeki bir aşama olarak görülmektedir. *Mayda* romanı da mektup-roman özelliğiyle yazarın roman tekniği ve sanatından ziyade savunduğu görüşlerini aktarabildiği bir eser sayılmaktadır. Gerçekten de bu roman mektuplaşmalardan oluştuğu için yazarın kurgunun, olay örgüsünün ve karakterizasyonun ayrıntılarıyla uğraşmadan manifesto niteliğindeki görüşlerini ifade edebildiği bir metin olmuştur. Düşap, metnin önsözünde “büyük ve başarılı bir roman yazma gibi bir iddiam olmadı, tek arzum hakikati kabul edilebilir bir biçimde yansıtmaktı.” yazar (Düşap, 2025, s. 54). Dolayısıyla mektup-roman yazarın yüksek sesle ifade etmek istediği “hakikatin” en iyi şekilde ifade edilmesi için seçilmiş bir teknik olarak kabul edilebilir.

Britannica’nın “epistolary-novel” [mektup-roman] maddesinin açıklamasına göre mektup-roman türünün temelini oluşturan “mektup”, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda okuryazar kadınlar için söylemi öne çıkaran, karşılıklılık gerektiren bir araçtı ve dönemin belirleyici kültürel pratiklerinin bir parçasıydı.² Dolayısıyla mektup-roman türü de mektubun bu niteliklerini taşıyordu, özellikle eğitilmiş kadınların karşılıklı biçimde kültürel pratikleri yansıtabildikleri bir tür özelliği gösteriyordu.

Mektup-roman türü ile kadın okurluğunun ve yazarlığının doğrudan bir bağlantısı vardır. Bu bağlantıyı vurgulayan Susan Lanser, kadınların okuryazarlık oranının artmasıyla birlikte, önceleri mektup-roman okumaya, ardından da yazmaya başladıklarını belirtir. “Mektup-romanın kadınlar açısından en önemli özelliği, kadınlara hem ana karakter hem de anlatıcı olarak yer verilmesidir. Böylece, bu türün kadınlar tarafından tercih edilmesinin ardında başlangıçta türün öznel olması, duygusalığa yatkın olması ve ev, aile gibi gündelik hayatın kapalı kalmış kısımlarının anlatılabilmesi yatar.” (Susan Lanser’den aktaran Dereli, s. 11). Bu çalışmada odaklanılacak Sırpuhi Düşap’ın *Mayda* romanında somut örneğini görebileceğimiz gibi mektup-roman türünde ana anlatıcıların/mektup yazarlarının kadın karakter olarak kurgulanması bir noktada kadınların hakları konusunda bilinçlenmelerinin ve birbirleriyle dayanışmanın bir aracı olarak ortaya çıkar.

Thomas Koenigs, “‘A Wild and Ambiguous Medium’: Democracy, Interiority, and the Early American Epistolary Novel” adlı makalesinde Amerikan edebiyatında mektup-roman türünün demokrasi ve bireysellik ile bağlantısını ele alır. Bu tür, 18. yüzyıl itibarıyla Avrupa romanında gözden düşse de Amerikan edebiyatında etkisini sürdürmüştür. Koenigs’e göre, erken Amerikan edebiyatı, mektup-roman türünün gelişimini ve sürdürülmesini bir anlamda bilinçli olarak tercih etmiş, bu biçimi bireysel ifade ile toplumsal yapı arasındaki bağı kurmak için kullanmıştır. Bu

tercihe çok benzer biçimde Sırpuhi Düsap da mektup-roman türünü, özellikle iki kadın arasında mektuplaşmalar yoluyla kadınların iç dünyalarını ve toplum içindeki koşullarını eleştirel biçimde aktarmak için bilinçli olarak tercih etmiş görünmektedir. Avrupa ve Amerikan edebiyatına aşina olduğu anlaşılan Düsap, feminist ve kölelik karşıtı makale ve eserlerden de etkilenmiştir.³ Okuduğu ve haberdar olduğu bu metinlerden yola çıkarak *Mayda*'nın önsözünde kadınların her türlü eşitsizlik ve adaletsizlik karşısında sessiz kalmasını erdem sayan kültüre karşı “özgürlüğün beşiği olan Amerika’da” tepkilerin büyüdüğünü ve bu tepkilerin “Avrupa’da yankı bulduğunu” ifade eder. Bir anlamda bu roman da “güçlenerek dalga dalga yayılan” ve kadınlara güçlü bir ses veren bu tepkilerin arasında sayılabilir.

***Mayda*'nın Yarattığı Tepkiler ve Kuşaklara Yayılan Etkiler**

Batılı bir edebi tür olarak roman, Osmanlı coğrafyasında müthiş bir değişimin gündelik hayata ve özel alana da yansıdığı bir dönemde babalık rolüne soyunan Tanzimat aydınının toplumu eğitmesinin bir aracı olarak kullanılmıştır.⁴ Kadınların konumu Tanzimat yazarlarının çoğu tarafından romanın ana sorunsalı olarak karşımıza çıkar ancak temel endişe, kadının birey olarak toplumdaki yeri değil kadının sadece aile içinde tanımlanmasıyla toplumun huzuru ve düzenidir. Çoğu Tanzimat romanında kadınların eğitim hayatından erken yaşta kopması, zorla evlilik, çokeşlilik gibi meseleler kadın lehine eleştirilmiştir ancak öncelikli hedef, gelecek kuşakların yeniden üreticisi ve ilk öğretmeni olarak kadınların daha bilinçli ve eğitilmiş anneler olmalarıdır. Deniz Kandiyoti (1996), modernleşme yanlılarının kadına ve aileye bakışını şöyle özetliyor: “Kadınların okur yazar olmamaları, eve kapatılmaları ve erkeğin birden çok kadınla evlenebilmesi, bu söylemde, nüfusun yarısının insan haklarının çiğnenmesine neden olduğu için değil, cahil anneler, sığ ve düzenbaz eşler, istikrarsız ve tembel, üretken olmayan bireyler yarattığı için eleştirilmekteydi.” (s. 106).

Çokdilli ve çokkültürlü İmparatorluk Edebiyatı merceğinden baktığımızda da dönemin birçok yazarının benzer biçimde kadınların eğitime ve konumuna eğilen eserler yazdığını görmekteyiz. Örneğin 1870’li yıllarda Rumca yayımlanan *Eurydices* dergisi kadınların temel görevlerinin “ideal evhanımlığı ve iyi annelik” olduğunu vurgulamakta, kadınların bu yönde eğitimi yönünde yayın yapmaktaydı.⁵

Döneminde yaygın olduğu biçimde kadını aile içinde tanımlama eğiliminin aksine *Mayda* romanında kadınlar ailenin bir parçası olarak değil, birey ve insan olarak tanımlanmış, kadın hakları feminist bir aydın kadın bakış açısıyla öne çıkarılmıştır. Bu roman ve Sırpuhi Düsap’ın diğer metinleri, döneminde çok ilgi görmekle birlikte özellikle erkek aydınlar tarafından eleştirilmiştir. Hay-Gin tarafından derlenen ve *Pazartesi* dergisinin Mayıs 2004 tarihli sayısında

yayımlanan “Sırpuhi Düsap ve Dekolte Edebiyat” başlıklı yazıda şöyle ifade edilir: “Öyle ki, kadının modern olayım derken kendini kaybedip, fazladan dekolte giyinmesi ve ‘yanlış’ modernleşme sergilemesi gibi, Düsap da romanlarıyla haddini aşır ‘dekolte edebiyat’ yapmakla suçlanıyor.” Bu suçlamalar kadın yazarların “ciddi” edebiyattan uzak, kadınsı duygularla “ikinci sınıf” edebiyat yaptığı önyargısını taşımaktadır. Entelektüel bir kadın olarak Aydınlanma düşüncesinden etkilenen Düsap “yaşadığı toplumdaki kadınların da durumunun iyileşmesi ve varolan eşitsizliklerin değişmesi gerektiğine kuvvetle inanır. Bu nedenle sıklıkla kadınların sorunlarını gündeme getirir. Romanlarında hep kadını ve onun toplumsal yaşamdaki yerini irdeler.” (Hay Gin, 2013).

Yukarıda vurgulandığı gibi Sırpuhi Düsap’ın *Mayda*’yı (ve diğer metinlerini) yazması, o dönemde özellikle erkek aydınlar tarafından çok eleştirilir “Ermenice edebiyatın Molière’i olarak anılan Hagop Baronyan, Mayda’nın duygusallığını bir tür çukurmuş gibi göstermek amacıyla hiciv türünde bir oyun yazar.” (Yılmaz, 2025). *Mayda* romanını sert biçimde eleştiren yazarlardan biri de Krikor Zohrap’tır. Yıllar sonra Sırpuhi Düsap’tan sonra yıldızı parlayacak Sibil bu eleştirilerin boyutunu şöyle yazacaktır: “Yıllar önce, Sırpuhi Düsap’ın *Mayda*’yı yazıp kadın hakları konusunu ilk kez kamuoyu tartışmasına açtığı o günlerde bir tek Zohrap isyan etti ve bu dahiyane esere saldırdı. Israrla kadınların evde ve mutfakta kalması gerektiğini, kamusal alana çıkarlarsa büyülerini yitireceklerini ve eğitilmiş kadınların yumurta bile haşlamaktan bihaber beceriksiz ev kadınları olduğunu iddia ediyordu.” (aktaran Ekmekçioğlu, 2021, s. 200-201).

Baronyan ve diğer yazarların eleştirilerine/saldırılarına yanıt vermeyen Düsap, *Edebi ve Felsefik Hareket* dergisinin editörüne şöyle yazar: “Bir kitap yazarak, övgü ve eleştiriye aldırış etmeksizin, inandığım fikirleri, daha doğrusu inançlarımı ifade etmeye çalıştım. Sağlam bir vicdana sahip olduğum için oldukça mutluyum. Mütevazı bir şekilde inandığım şeyleri ifade ettim, bu doğru, ama nihayetinde aynı inanç beni cesaretlendirdiği için müteşekkirim.” (aktaran Yılmaz, 2025). Düsap bu sözleriyle, dönemin önemli entelektüel figürleri ile kişisel polemige girmeden, eserine edebi bir iddia atfetmeden inandığı düşüncelerini öne çıkarmayı tercih etmiş görünmektedir. Nitekim bu güçlü fikirleri, kendisinden sonra yetişecek Ermeni kadın yazarlar kuşağını doğrudan etkileyecektir.

Zabel Yesayan, *Silahtar Bahçeleri* kitabında Sırpuhi Düsap’ın kendisi ve yazarlığı üzerindeki etkisini anlatır. Düsap’ın genç kadın yazar adaylarına uyarısı ataerki toplumun önyargılarına karşı genç kadınları ümitsizliğe düşürmekten ziyade güçlendirici bir etki sağlamaktadır. En azından Zabel Yesayan üzerindeki etkisi bu yöndedir.

Bayan Düsap bir yazar adayı olduğumu duyunca, bu meslekte kadınları defneden taşların değil, dikenli tellerin beklediğini söyleyerek beni uyardı. Bizim gerçekliğimizde bir kadının ortaya çıkıp kendi yerini istemesine hâlâ tahammül edilemediğini söyledi. Bütün bunların üstesinden gelebilmek için vasatın üzerinde olmak gerekiyordu: “Erkek yazar vasat olmakta özgürdür, fakat kadın yazar asla.” (Yesayan, 2023, s.164-165).

Bu ziyaretin gerçekleştiği sırada Düsap kızının ölümünün etkisiyle yazmayı bırakmış, bir nevi inzivaya çekilmiştir. Romanları artık eskisi gibi okunmamaktadır. “O günlerde Ermeni edebiyatının parlayan yıldızı, Sibil mahlasını kullanan Zabel Asadur’dur, herkes onun hayranıdır ama Zabel [Yesayan] onun şiirlerini ve öykülerini beğenmez, Sibil’in önemsiz konularla ilgilendiğini düşünür.” (Antikacıoğlu, 2022, s. 29). Sırpuhi Düsap’ın ilk Osmanlı kadın yazarı olması ve bu ilk romanla kadınların ve toplumun durumuna dair son derece cesur bir söylem geliştirmiş olmasıyla Yesayan’ı (ve onun kuşağından pek çok kadını ve erkeği) etkilemiş olduğu çok açıktır.

Zabel Yesayan’ın bir kadın yazar olarak Düsap’tan etkilenmesi büyük ölçüde Düsap’ın kadın yazarlık ve kadınların konumuna dair söylemsel gücünden gelmektedir ancak edebi teknik açısından da etkilendiğini söylemek mümkün. Örneğin Sosi Antikacıoğlu, *Zabel Yesayan Yaşamı ve Eserleri* başlıklı kitabında Yesayan’ın psikolojik novellalarının çoğunda iç monolog yöntemini kullanırken *Son Kadeh*’te mektup-roman türünü seçtiğini, yazdığı dönemde bu türün pek popüler olmamasına rağmen hayranı olduğu yazarlardan biri olan Düsap’ın *Mayda*’sından etkilenmiş olmasının çok kuvvetli bir ihtimal olduğunu vurgular (Antikacıoğlu, 2022, s. 123).

İmkânlarını Etkili Kullanan Bir Mektup-roman Örneği Olarak *Mayda* ve Yükselttiği Kadın Sesleri

Bihter Dereli, “Mektup-roman ve Kadın Yazarlar: Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Şükûfe Nihal Başar” başlıklı yüksek lisans tezinde farklı mektup-roman çeşitlerini açıklar ve hepsinin ortak noktasının anlatıcının bir başkası için yazması olduğunu belirtir. “Anı, günlük veya otobiyografi gibi birinci tekil şahıs anlatıcıya sahip türlerde esas alınan, anlatıcının kendini ortaya koyması iken mektup-romanda temel olan anlatıcının muhatabıyla kurduğu ilişkidir.” Yine Dereli’nin Bakhtin’den aktardığına göre “mektup-romanda muhatabın sesi duyulmasa da anlatı muhatap üzerinden ilerler.” Anlatıcı ve muhatap ilişkisi zorunlu olarak “karşılıklı” bir yapı oluşturur (s. 9). *Mayda* romanını oluşturan mektupların üçte ikisinden fazlası Sira Hanım ile Mayda’nın yazışmalarından oluşuyor. 75 mektuptan oluşan kitapta çoğunluğu Sira Hanım’a hitaben Mayda tarafından yazılmış 35 mektup var. Bu mektupların bir kısmı çok kısa. Sira Hanım’ın yazdığı mektup sayısı ise 25. Bu mektupların hemen hepsi Mayda’ya hitaben yazılmış. Sira Hanım’ın yazdığı mektupların sayısı Mayda’nın yazdıklarından daha az da olsa kitabın söylemsel gücünü

yansıtan mektuplar da bu mektuplar. Mayda'nın âşık olduğu Dikran'ın beş, Mayda'ya âşık olan Kont'un üç, Mayda'nın damadı Levon'un bir, Mayda'ya tuzak kuran Herika ile Bedros'un üçer mektubu var. Dikran'ın Sira Hanım'a hitaben yazdığı, Mayda'nın ölümünü haber verdiği son mektup dışında bu mektuplar oldukça kısa ve olay örgüsünü okura açıklamaya yönelik mektuplar. Belki de bu nedenle sunuş yazısında Maral Aktokmakyan, bu metnin “toplumun tüm eril seslerini dışarda bıraktığını” ifade eder.

Romanın büyük bir çoğunluğunu oluşturan Sira Hanım ile Mayda'nın mektuplaşmaları ise bu iki kadının iç ve toplumsal seslerini açığa çıkarmakta ve bu iki kadının ilişkisinin çok yönlülüğünü de ortaya koymaktadır. Özellikle Sira Hanım'ın yazdığı mektuplarda Sira Hanım'ın Mayda'ya “bir anne, kardeş, arkadaş, akıl hocası, sırdaş, eleştirel/analitik bir göz” gibi birbiri ile bağlantılı ancak farklı rollerle yaklaştığı görülür. Bu ilişki çok yönlü olmakla birlikte en temelde kadın dayanışmasını ve dostluğunu öne çıkarmaktadır.

Sira Hanım'ın Mayda'ya yazdığı kısımlarda teknik olarak hitap edilen Mayda olsa da okur, özellikle de kadın okurlar muhatap alınmaktadır. Kuşkusuz tüm topluma veya erkek okura seslenildiği kısımlar da vardır. Özellikle patriarkal toplum eleştirisinin öne çıktığı kısımlarda tüm topluma ve toplumun erkeklerine seslenildiği düşünülebilir ancak en belirgin muhatap olarak Mayda, kadın okurun özdeşlik ilişkisi kuracağı bir ana karakterdir. Mayda'yı muhatap alan Sira Hanım, kadının bireyliğini esas alarak verdiği öğütlerle Mayda'yı (dolayısıyla toplumdaki kadınları) güçlü ve azimli kılmaya çalışır.

Mayda'nın verdiği cevaplarda bu yazışmalarla birlikte daha da güçlendiği gözlemlenmektedir. Sira Hanım'ın “sen” diyerek seslendiği Mayda'nın “ben” anlatıcı olduğunda çoğunlukla daha kararlı, daha güçlü olduğu görülür. Bihter Dereli mektup-roman türüne odaklandığı tezinde anlatıcı ile muhatapın yer değiştirmesi özelliğini mektup-roman türünün önemli bir özelliği olarak belirtir. Janet Gurkin Altman'ın *Epistolarity: Approaches to a Form* adlı kitabında “bu türün günlük ve anı türlerinden farkının mektup-romanın ‘ben’ anlatıcısının, anlatıcı ile özel bir ilişkiye sahip belirgin bir ‘sen’e sahip olması” olarak belirtilir (aktaran Dereli, s. 10). Sira Hanım ile Mayda'nın mektuplaşmalarında Sira Hanım'ın feminist manifesto niteliğindeki analizleri ve öğütleri kadın okura yönelik bilinç yükseltici bir söylem olmanın yanı sıra roman karakteri olarak Mayda'nın güçlenmesini sağlayan öğütlerdir. Bu öğütler kadın dayanışmasını da örnekler; nitekim Mayda, Sira Hanım'a yazdığı mektupta “Sevgili Dostum, nasihatlerine çok şey borçluyum” der, “Bir kadın olarak yükselişim esir dilleri susturacak. Öğütlediğin gibi, hayatımın topluma örnek olmasını, görev anlayışına dayanan kadın tanımının aksine vicdanım, zihnim ve erdemimle özgürce eyleme geçebileceğimi göstermek istiyorum.” (Düsap, 2025, s. 73). Mayda'nın bu mektuplaşmalarla

güçlendiğini ve dul bir kadın olarak ezildiği toplumsal koşullarda bile özgüven geliştirebildiğini görürüz. Mayda'nın Sira Hanım'a yazdığı bu mektupta "bilge bir kaptan edasıyla güvenli rıhtıma" çekildiğini ifade etmesi bu yazışmalarla gelişen özgüvenin kanıtıdır.

Roman türünün gelişiminin erken evrelerinde daha yoğun biçimde üretilen mektup-roman türlerinden biri olan bifonik mektup romanlar⁶ "iki farklı karakterin anlatıcı ve muhatap olarak yer değiştirerek birbirlerine yazdıkları mektuplardan oluşur. Bu tür mektuplaşmalar iki sevgilinin, iki yakın arkadaşın, mektup söz konusu olduğu için diğer bir deyişle, iki sırdaşın mektuplaşması şeklindedir. [...] Dostların sırlarını paylaştıkları mektuplar, çoğunlukla itirafların yapıldığı mahrem alanlardır." (Dereli, s. 8). Mayda yaşadığı aşk acısı nedeniyle manastıra kapanma kararı alınca Sira Hanım aşk acısına dair kendi deneyimleri üzerinden öğütler verir: "Ben de senin gibi bir zamanlar ümitsizce sevdim. Öldüğümü sandım ama hayatta kaldım. Sonra tekrar sevdim." (Düsap, s. 148). Burada, Sira Hanım aşk sadece tek bir kişiyle ve sonsuza dek yaşanır söylemine karşı çıkar. Hatta Mayda ile ilgilenen başka bir erkeği hatırlatarak, sevgili olarak olmasa da bir dost olarak hayatına Kont'u almasını salık verir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Batılılaşma, aile hayatı, kadının konumu, eğitimi gibi konuları ele alan Tanzimat edebiyatında çoğunlukla (Müslüman) erkekler tarafından yazılmış romanlarda kadının ve erkeğin aile yaşantısı, evlilik hayatındaki düzen, toplumun düzeni için ilk şart olarak görülür. Dolayısıyla görücü usulü evlilik, erken ve zorla evlendirme, çokeşlilik eleştirel biçimde ele alınsa da geleneksel bir aile ve evlilik anlayışı gözetilir. *Mayda* romanında ise evlilik ve ataerkil toplumun "koca"ya attığı iktidar çok net biçimde eleştirilir. Sira Hanım'ın Mayda'ya yazdığı ilk mektupta kocasını kaybeden Mayda'nın toplumsal statüsü üzerinden hem kadınların toplumdaki ve ailedeki bağımlı konumu eleştirilir hem de Mayda'ya bireysel destek sağlanır:

Çocukluğunda ailenin, gençliğinde kocanın himayesinde yaşadın. Ne kadar bağımlıydın ona, değil mi? Şerefine o kadar düşkün olmanın sebebi de bu bağımlılıktı; onu ancak kocanla koruyordun. Yaşam koşullarını ona borçluydun ve taşıdığın ismi bile kocanın şerefine gölge düşürmemek için tertemiz tutuyordun. Peki, kendin için bir şey yapmayı düşündün mü hiç? Erdemli bir yaşam sürmenin sebebi kadın veya melek olman değildi, hatta anne olman da değildi. Niyetin kocanın şerefine lekelememektir. Annelik, yani masum bir çocuğun kendini gördüğü o temiz, semavi ayna ...**Peki, sen tek başına bir hiç misin? Ancak "koca" denen rakamla birleşip değer kazanan bir sıfır mısın?** (Vurgu bana ait. s. 59).

Sira Hanım açıkça kadının ancak kocasıyla değer kazanabildiği, toplum tarafından bir hiç olarak görüldüğü anlayışı eleştirir ve bunun aksini iddia eder. Mayda kocasını kaybetmiş olsa da insan olduğu için, bir kadın olarak değerlidir. Bu doğrultuda öğütler şöyle devam eder:

İçine gömüldüğün yalnızlığı bir kenara bırak ve tüm dünyaya eylemlerin ve aklınla özgür bir kadın olduğunu, şerefine düşkün olduğun kadar saygı görmeyi de hak ettiğini göster. Toplumun iyi ve adil olan adet ve kurallarını tut, geri kalan ve seni küçülten ne varsa ayaklarının altına al. Yüzyıllardır gelişen önyargılara cesurca bak, onları her yönüyle tanı. Bunu yaptığında, o önyargıların nasıl küçüldüğünü ve korkunç bir canavardan bir cüceye dönüştüğünü göreceksin, onu küçümseyerek başını çevireceksin. Önyargı adaletsizliktir, adaletsizlik ise yalandır. Yalan söylemek, hakikatin yüzüne tükürmektir. (s. 61-62)

Bu öğütler, kadınların karşılaştıkları cinsiyetçi önyargılara nasıl karşı durabileceklerini, nasıl güçlü olabileceklerini göstermeyi hedeflediği gibi feminist bir etik anlayışı da ortaya koymaktadır.

Roman türü genel anlamıyla gündelik hayatın en iyi yansıtıldığı türdür. Roman ile kurgulanan evrenin gerçekliği, kurgulanan karakterlerin sahiciliği gündelik hayatın ayrıntılarıyla beslenir. Mektup-roman türünde de “gündelik hayatla karakterlerin özel hayatları iç içe geçer” (aktaran Dereli, s. 2). Kurgulanan karakterlerin iç dünyaları gerçekçi biçimde gündelik hayattan ayrıntılarla yansıtılır. Kadınların toplumsal ve gündelik hayatta yaşadığı koşullar da *Mayda* romanında verilir. Roman, orta sınıf kadınların “hayır işi” dışında çalışmasının uygun görülmediği bir toplumun özelliklerini belirgin biçimde yansıtır. Sıra Hanım, Mayda’ya kendi sınıfından kadınların “çalışmaması” sorunsalına dair şöyle yazar:

Anne olmuş bir kadının en nihayetinde bir amacı vardır. Öyleyse soruyorum, alt tabakadan gelmeyen, çocuğu olamayan ya da evlenmemiş kadınlar üzerinde anneler nasıl bir intiba bırakırlar? Bu kadınlar ya herhangi bir işe yönelmeden zamanla tükenecek sıkıcı uğraşlara savrulacak ya da sakıncalı bir gösteriş sevdası içinde ömürlerini tüketecektir. Toplum bahsi geçen sınıflara mensup kadınların işbirliğinden yoksun kalır, halbuki karşı cinsin çalışma disiplinine uyum sağlayabilirlerdi ve toplum olarak çok daha hızlı ve verimli bir ilerleme kaydedilebilirdi (s. 92)

1885 tarihli, ilk nerede yayımlandığı tespit edilemeyen “Kadınların Çalışmaması” (Ganants Ankordzutyun) makalesinde Sırpuhi Düsap toplumun yoksulluğa ve kadınların çalışmasına bakışını eleştirmektedir. Toplum çalışan kadına önyargıyla bakar ve birçok kadın da bu bakışı içselleştirerek çalışmamayı, yoksullaşmayı ve sefaletle düşmeyi bir kader gibi görür. Makale, bu kadere karşı durmaya bir çağrı niteliğindedir. Burada kadınlara özellikle de annelere yönelik bir çağrı söz konusudur: “Haydi kızkardeşlerim, o acımasız geleneklerin oyuncağı olmaktan kurtulun; çıkarlarınızı, mahrumiyetinizi, acılarınızı ve siz anneler, güzelim evlatlarınızın gözyaşlarını ve karanlık geleceğini düşünün. Düşünün anneler! Unutmayınız ki evlatlarınız sizin gittiğiniz yolda yarar da görebilir zarar da.” (aktaran Ekmekçioglu & Bilal, 2006, s. 113).

Yine aynı makalede kadınlara çalıştıkları takdirde toplumsal cinsiyet önyargılarının nasıl yıkılacağına dair pozitif bir perspektif de sunulmaktadır: “Kadınlar çalışın, çalışın ki önyargılar

ayaklarınızın altında paramparça olsun; ayağa kalkın, çalışmaktan utanmayın, insanlığın çağrısı budur. Çalışanlar özgürleşirler, mutlulukları kendi eseridir. İnsan aksi takdirde gönülsüz lütuflarda bulunan başışçıların kölesi olur.” Çalışmaya yönelik bu övgü Protestan ahlakını⁷ hatırlatan kapitalist bir övgü ile karıştırılmamalıdır. Bu makalede de *Mayda* romanında da seküler bir anlayış vurgulanmaktadır. Özellikle kadınlar için çalışmak kadınların fitratının çalışmaya uygun olmadığı, yeterince becerikli ve dayanıklı olmadıkları şeklindeki toplumsal cinsiyetçi önyargıları yıkmaya ve bu doğrultuda kadınları özgürleştirmeye çağrıdır: “Önyargılar ve kurallar kadının toplumsal durumunu zaten yeterince zorlaştırmıştır. [...] Eğer bir kadın çalışıp didinerek karnını doyuruyorsa, kendini başkalarına karşı borçlu hissetmez; düşünürken, çalışırken, konuşurken başkasını baskısı altında değil, özgürdür.” (aktaran Ekmekçioğlu & Bilal , s. 113).

Sira Hanım’ın telkinleri ve desteği dışında, anne olması da Mayda’yı güçlü kılmaktadır. Kızı için güçlü olmaya çalışan bir anne figürü öne çıkar. Mayda, sadece kendi kızına değil başka Ermeni kızlara destek olarak da yaşam gücü bulur. Dolayısıyla burada sadece anneliğin yüceltilmesi söz konusu değildir, bir kadın olarak başka kadınlara destek olmanın verdiği güç de öne çıkmaktadır. Hatta bu doğrultuda Mayda intihar düşüncesinden uzaklaşır. Mayda, Sira Hanım’a yazdığı bir mektupta yeni taşındığı evdeki komşusunun zarif ve yardımsever olduğunu, kendisine ve kızına karşı merhametli ve vicdanlı olduğunu yazar. Komşu kadının kibar ve merhametli oluşu geleneksel rollerle açıklanmaz. Mayda ve komşu kadın arasında o kadının bireysel tutumu, vicdanlı ve iyi kalpli oluşu nedeniyle gelişen bir dayanışma öne çıkarılır. Yazarın düşüncelerinin dillendiricisi Sira Hanım, Mayda’nın güçlenmesini ve özellikle genç Ermeni kızlarla ilgilenmesini takdir eder (s. 82).

Sira Hanım’ın Mayda’ya telkinlerinde genel olarak kadının toplumda çalışması, işlevli olması, topluma fayda sağlaması gibi vurgular olmakla birlikte genç bir kadın olarak Mayda’nın ânı yaşaması, tekrar âşık olması gibi konularda bireysel olarak da desteklendiğini görürüz. Sira Hanım, Mayda’ya “Neden yüreğinde şüphenin filizlenmesine izin veriyorsun? Geleceği düşünmeden, şimdinin keyfini çıkar.” (s. 95) cümleleriyle âşık olmaktan ve bir ilişki yaşamaktan korkmamasını salık verir.

Romanın ana erkek kahramanı olan Dikran bütün idealleri ve erdemleri bünyesinde toplamış bir karakter olarak kurgulanmamıştır. Tersine ataerkil toplumun namus algısını yansıtan bir ses olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikran, romanın olumsuz kadın karakteri Herika’yı değerlendirirken ikili karşıtlıklardan faydalanır: Erdemli ve melek Mayda’nın karşıtı ahlaksız ve sadakatsiz Herika. Mayda, Sira Hanım’a yazdığı mektupta Dikran’ın söylediklerini aktarır: “Aranızdaki fark, erdemle ahlaksızlık arasındaki uçurum kadar derin. Tıpkı vefasız bir kadınla bir

melek arasındaki fark gibi. O hain, kocasına verdiği sadakat yeminini hiçe sayıyor.” (s. 96). Dikran’ın bu sözleri Batı romanında da karşımıza çıkan *evdeki melek ve femme-fatale* kadın karşıtlığını da yansıtan bir söylemdir. Herika, romanın “femme-fatale” yani ölümcül kadın tipini temsil eder. Döneminin ilk Osmanlı romanları ve muadili Batı romanında gördüğümüz gibi ölümcül kadının sonu da Dikran’ın elinden ölüm olmuştur. Bununla birlikte Tanzimat romanının müdahil tanrısal anlatıcısının ölümcül/fahişe kadın tipine yönelik şiddetli nefret dilini bu mektuplarda görmeyiz. Hatta Herika’nın tüm felaketlerden sorumlu kişi olduğu ortaya çıktıktan sonra cezalandırılmak üzere bir hastaneye/hapishaneye kapatıldığında Sira Hanım Herika’ya yönelik muameleyi eleştirir:

Herika yaptığı fenalıklar yüzünden kocasının evinden kovuldu. Bu kararın ardında böylesi karanlık bir niyet ve doğurduğu felaketler olmasaydı belki onu da mazur görebilirdim. Fakat bir kadını, kocasına sadakatsizliği yüzünden hastaneye kapatmak... Bunu adil bulmam çok zor. Zira aynı sadakatsizliği erkekler neredeyse her gün işliyor ve bu durum öylesine sıradanlaştı ki artık kimse üzerinde durmuyor. (s. 168)

Sira Hanım toplumun çifte standardına tutarlı biçimde karşı çıkmaktadır ve bu durumu kadınlara yönelik önyargılara bağlayarak toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliği eleştirmektedir. Sira Hanım’a göre, kadınlara yönelik toplumsal önyargılar yasalarla da perçinlenir. Sira Hanım’ın yasaların çifte standardına ve adaletsizliğine yönelik eleştirisi de benzer biçimde kadınlara yönelik ahlaki normlarla şekillenen ve uygulanan yasalara vurgu yapar. “Yasalar erkeğin hatası karşısında affedici bir yaklaşım sergiler. Oysa kadının en ufak bir hatası acımasızca cezalandırılır.” (s. 160). Bu yasaların evrensel biçimde kadınların aleyhine işlediğini ve bu durumun da Avrupa’nın eşitlik ve özgürlük söylemi ile çeliştiğini vurgular. “Avrupa’da büyük bir ilke olarak ilan edilen özgürlük ve eşitlik söylemi, bariz bir şekilde kocaman, içi boş sözcüklerden ibarettir. İnsanlığın yarısı olan erkeği yücelten bir düzene ‘eşitlik’ demek ne kadar samimidir? Kadını başkaldırmaktan, harekete geçmekten ve ilerlemekten mahrum bırakan sisteme ‘özgürlük’ denilebilir mi?” yazar Sira Hanım, Mayda’ya (s. 161).

Bu mektuplarda kadın cinselliği üzerine kurulu, çifte standarda dayalı namus anlayışının çelişkileri öne çıkarılarak eleştirilir: “Kadının güçsüz olduğunu farz edelim. Öyleyse neden bir kadın baş edemeyeceği, karşı koyamayacağı ve kazanamayacağı kadar ağır bir sorumluluğun altına sokulur? [...] Zayıf olduğunu bildiğiniz bir varlığın üzerine bir ismi, bir namusu inşa etmek büyük çelişkidir.” (s.157). Kadın cinselliğinin kontrolüne dayalı cinsiyetçi namus ve aile söyleminin ikiyüzlülüğü vurgulanır. Toplumun bakışına göre kadın babasının ve/ya kocasının soyadını alan ve bu soyadının “namusunun” sorumluluğunu taşıyan bir varlıktır ancak aynı şekilde doğası gereği âciz, zayıf, iradesiz olduğu varsayıldığı için de güçlü ve akıllı erkeğin (babanın veya kocanın)

kontrolünde olmalıdır. Yukarıdaki satırlar kadınlara yüklenen namus söyleminin çelişkisini gözler önüne sermektedir.

Sira Hanım'ın mektuplarında kadınların bireysel ve toplumsal olarak yaşadığı adaletsizliklerle diğer toplumsal eşitsizlikler arasında bağ kuran ve mücadele gücü öneren bir bakış açısı öne çıkmaktadır. “Sefaletin dört bir yanı kuşattığı bu dünyada, acılarını bir anlığına unut. Bunca adaletsizlik varken sadece yaşadıklarını düşünme. Toplumun kanayan yarası için gözyaşlarını sil, kalk ve ileriye doğru yürümeye başla.” (s. 63-64).

Yazar, Sira Hanım aracılığıyla bir kadın olarak toplumsal önyargılara karşı verilebilecek cevabı analitik biçimde geliştirmektedir: “ [S]eni dimdik görünce şaşırırlar, “Nereye gidiyorsun?” diye sorduklarında onlara şu cevabı ver: “Beni karanlığa ve yok oluşa mahkûm ettiniz ama gördüğünüz gibi ayaktayım. Karşıma önyargılarınızı çıkardınız, ben de üzerlerine basıp yoluma devam ediyorum.” Harekete geçme çağrısını doğadaki “devinin yasası” argümanı ile destekler. (s. 64).

Seküler ve Aydınlanmacı Feminist Bir İtiraz

Sira Hanım'ın akılcı argümanları seküler görüşlerle desteklenmektedir. Ancak burada inancın tümünden reddedilmediği ve saygılı bir dille tartışıldığı belirtilmelidir. Romanda Sira Hanım, Mayda'nın inançlı oluşunu akılcı bir çerçeveden ele almaktadır. “İnancınla ilgili duygularını etkilemek istemem. Teselli bulduğun ölçüde ona sahip çık. Fakat görünmez bir kudrete bel bağlayarak edilgenliğe düşmenden ve kurtuluşu yalnızca Tanrı'dan beklemenden korkuyorum. Oysa insan, zorlukları ve tehlikeleri aşma gücünü içinde taşır. Kendi geleceğini şekillendirmek, kaderine -bir nebze de olsa yön verebilmek insan doğasının bir parçasıdır.” (s. 83). Sira Hanım'ın bu görüşlerine karşı Mayda yazdığı mektupta, ilahi bir güce sığınmanın kendisine iyi geldiğini, onu rahatlattığını söyler. İlerleyen kısımlarda Sira Hanım, Mayda'dan bağımsız olarak din söylemini ve bu söylemin özellikle kadınlar üzerindeki etkisini eleştirir. Dolayısıyla Sira Hanım, Mayda'nın sadece ilahi, soyut bir güce sığınarak kendi bireysel gücünü açığa çıkaramama tehlikesine gönderme yapmaktadır. Bunun yanı sıra din istismarının eleştirisi, “özgür birey”, “özgür kadın” vurgusu ile öne çıkarılır. “Din, istismarcının ve zalimin aracı olmuş. Artık ne vicdan özgür ne akıl ne kalp ne de eylemlerimiz. Oysa bunların hepsi, özgür bireyin yapıtaşlarıdır.” (s. 89). Dinin insanları boyunduruk altına alması kadınlar söz konusu olduğunda katmerleşmiş biçimde açığa çıkar. “Kadını eve hapsedip ona şöyle derler: Maneviyatını burada, bu dört duvar arasında inşa et.” (s. 91). Mayda'ya yazdığı bu satırlarda Sira Hanım, din ve maneviyatın kadın için özel alanda kurgulanmasına vurgu yapar. Kadının dört duvar arasında maneviyat geliştirmesini öneren kültürü eleştirir. Kadının kendini sınırlayarak, toplumdan soyutlanarak bir maneviyat geliştirmesi manastır kültürü ile örtüşmektedir.

Sira Hanım özelinde seküler düşüncenin öne çıktığı bir nokta da Mayda'nın manastıra kapanma kararının sorgulanmasıdır. Sira Hanım bu kararı aklın devreden çıktığı geçici bir delilik ânının sonucu olarak görür ve Mayda'yı akla davet ederek onu vazgeçirmeye çalışır. Ona göre “manastıra kapanmak” kadının kendini kurban etmesidir: “Seni bırakıp giden bir vefasız için neden kendini kurban ediyorsun?” sorusunu yöneltir Mayda'ya. “Bir gün aklın yeniden işlemeye başlayıp zincirlerini kırmak istediğinde ne yapacaksın?” diyerek bu geçici akıl tutulmasının geçeceğine dair inancını yineler (s. 147). Ona göre bir kadının yaşadığı felaketler ve acılar nedeniyle toplumdan soyutlanıp manastıra kapanması, aklını devreden çıkarıp kendini kurban etmesi anlamına gelir. Ataerki; aklı erkeklerle, duyguyu kadınla özdeşleştiren ikili karşıtlıklara dayalı kültürle kadınları bazen gönüllü olarak bazen de zorla hapseder.

Sira Hanım'ın bu eleştiri ve analizlerinde Aydınlanma söylemleri öne çıkmaktadır. Akılcılığı, eşitliği, özgürlüğü öne çıkarırken Aydınlanma ile kadınların konumu arasındaki ilişkiyi yine eleştirel biçimde kurabilmektedir. Aydınlanmanın “erkek”lerin aydınlanması olduğunu vurgular, öyle ki geleneksel bakışla karanlığa gömülen kadın, erkeklerin aydınlanmasıyla daha da karanlığa gömülmektedir. Burada Tanzimat Dönemi'nde karşılaştığımız çoğunlukla erkek yazarlar tarafından romanlarda dillendirilen kadın hakları söyleminden çok farklı bir vurgu ile karşılaşmaktayız. Tanzimat romanındaki önemli figürlerden Ahmet Mithat gibi örneklerde kadının anne olarak geleneksel görevlerini eğitimli bir anne olarak çok daha iyi yapabileceği ve aile düzeninin ve toplumun eğitimli anneden çok daha fazla faydalanabileceği anlayışı vardır. Sira Hanım'ın söyleminde ise kadının erkeğin yardımcısı ve tamamlayıcısı⁸ olarak var olabileceğini gösteren anlayıştan farklı olarak doğrudan erkek imtiyazlarına dair sert eleştiriler söz konusudur: “İliklerinde insanlığı taşıyan anneler, hükmetme hakkından yoksundur. Zihinlerini ve kırılgan duygularını esir alan zorba bir gücün, yani evlilik kurumunun hükmü altındadır. İnsanlığın beşiği olan anne, aydınlık ve hakikat yerine etrafını sarmış önyargı ve karanlıkla beslenir. Bilgiye erişim, söz söyleme ve karar alma gibi en temel haklar ondan esirgenir.” (s. 91). Tanzimat'ın erkek aydını kadına sadece eş seçimi ve eğitim hakkı gibi önemli ancak çok sınırlı bir çerçevede hak talep ederken Düşap'ın argümanı erken feminizmin cesur örneklerindendir. Düşap'ın Sira Hanım'ın ağzından kadınların toplumdaki ikincil konumunun erkek aydınlanması ile bağını kurması da çok önemli bir noktadır. “Asıl trajik olan şudur: Kadınların üzerine ardı sıra yığılan karanlığı, erkekler aydınlıklarıyla sürekli yerle bir etmeye çalışır . Böylece toplum yerinde saymaya başlar. Kadınlarla kolay ve ilerici bir eylem içinde eşitlik elde etmektense üstünlüğü kendilerine saklayarak en zor ve kusurlu olan yolu tercih ederler.” (s. 91). Erkek aydınların toplumun “babalığına” soyunurken ve kadınlar için kısmi haklar talep ederken, temelde iktidarlarından ve imtiyazlı konumlarından vazgeçemediklerini net biçimde ortaya koyar.

Toplumun kadınlara karşı önyargısı akılcılığa karşı bir işleyiştir. Sira Hanım argümanlarını hep akılcılık üzerine kurar. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, ataerkil önyargılar akıldan sapma olarak görülür. Kuşkusuz ataerkil söylem de argümanını meşrulaştırmaya çalışır ancak oldukça zayıf bir argümanı vardır ataerkinin. Sira Hanım ise argümanını ortaya koyarken iktidar ilişkilerine, erkeklerin iktidarla bağlantılı imtiyazlarına vurgu yapar: “Fakat zihnin izleyebileceği her patika, gelişime giden her yol kadınlara kapalıdır. Erkeklerle tanınan imtiyazları korumak için büyük çaba harcanır. Kadınların imtiyazsızlığını meşrulaştırmak için onların yetersiz olduğu öne sürülür. Peki bu yetersizliğin kanıtlanması için uğraşmış mıdır? Şimdiye kadar kadınların kendilerini geliştirebileceği bir alan açılmadığına, onlara zihinsel ve manevi ilerlemeyi sağlayacak fırsatlar sunulmadığına göre, böyle bir iddiayı kim kanıtlayabilir?” (s. 92).

Bu argümantasyon tarihten büyük görevler üstlenen kadınların örnekleri ile desteklenir. Eşitlik söylemini vurgularken Avrupa’nın kölelik karşıtı mücadelesi ile bir paralellik kurar. Avrupa kölelik karşıtlığı seviyesine “zihinsel gelişimleri” ile oluşturdukları “yasalar”la gelmiştir. “Kadın köleliğinin” ortadan kalkması ve kadınların eşitlik ve hak taleplerinin de “doğruluk ilkesi” çerçevesinde karşılanacağı ve eninde sonunda kazanacağı fikri belirtilir. “Doğruluk ilkesi asla yok edilemez, tersine daima filizlenir, gelişir ve adaletsizlik harabesinden zaferle yükselir.” Akılcılık anlayışı ile soyut bir doğruluk ilkesi savunulurken beklenen zaferin ancak mücadele sonucunda kazanılabileceğini öngörecektir kadar da gerçekçi bir düşünme biçimi karşımıza çıkar: “Bu ilkenin hayata geçmesi, uzun ve zorlu bir çaba gerektirir; **bazen asırlar boyunca sürecektir bir mücadele ister.**” (Vurgu bana ait. s. 93).

Sonuç

Roman, ana kahraman Mayda’nın ölüm haberini Sira Hanım’a ileten bir mektupla sonlanmış olsa da metin boyunca özellikle kadınları mücadeleye çağıran, bu mücadelenin uzun soluklu olacağını ifade eden, bu nedenle de kadınları güçlü ve dirayetli olmaya yönelten söylemlerini çoğaltarak ifade ettiği için karamsar bir sona sahip değildir. Mayda, yaşadığı her türlü talihsizliğe rağmen ayakta kalabilmiş bir kadındır. Bu yazıya geribildirim veren bir arkadaşım “Aklıma şu soru geldi: Romanın adı neden Sira değil de Mayda?” yazmış. Sira düşünceleriyle zaten güçlü bir kadını temsil ediyor, Mayda ise bu düşüncelerle güçlenen bir kadını. Mayda’nın hikâyesi bir güçlenme hikâyesidir. Bu hikâye kadınları kendilerine, kendi hayatlarına ve haklarına dair düşünmeye yönelttiği için aynı zamanda bilinçlenme ve dolayısıyla da “güçlendirme” hikâyesidir.

Başta sorduğumuz sorulara geri dönelim. Bu topraklarda 19. yüzyılda Ermenice yazılmış bir eserin yıllar sonra Türkçeye çevrilmesi, buralı okur için anlamlı mıdır? Neden?

Sırpuhi Düsap'ı temsil eden Sira Hanım'ın ifadesiyle “asırlar boyunca sürececek mücadele”ye/mücadelelere duyulan ihtiyacın daha da arttığı günümüzde, 142 yıl öncesinden yükselen bu ses bugünün okuruna bu mücadele yöntemlerine dair düşünme imkânı sunmaktadır. Sira Hanım'ın cesaret verici sözleri ve akılcı argümanları bugünün kadınlarına bir başkaldırı perspektifi önerir, en önemlisi de kadınlar arası dayanışma ve arkadaşlığın ne kadar güçlendirici olduğunu hatırlatır. Bu güçlenme hem bireysel olarak kadınlar için hem de daha geniş ölçekte toplum için ümit vericidir. Bunu duymaya, hatırlamaya vasıta olan bir metinden daha anlamlı bir şey olabilir mi?

KAYNAKÇA

Antikacıoğlu, Sosi. *Zabel Yesayan Yaşamı ve Eserleri*. İstanbul: İnkılap, 2022.

Calzolari, Valentina. “ Introduction: Women’s Emancipation and Armenian Literature in the Ottoman Empire at the Dawn of the 20th Century.” *Mayda Echoes of Protest* (ed. Lisa Gulesserian) içinde ss. xv-xxxvii. AIWA Press, 2020.

Dereli, Bihter. Mektup-roman ve kadın yazarlar: Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Şükûfe Nihal Başar. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2010.

Düsap, Sırpuhi. *Mayda*. (Çev. Maral Aktokmakyan). İstanbul: Aras, 2025.

Ekmekçioğlu, Lerna. *Bir Milleti Diriltmek 1919-1933 Toplumsal Cinsiyet Ekseninde Türkiye’de Ermeniliğin Yeniden İnşası*. İstanbul: Aras, 2021.

Ekmekçioğlu, Lerna ve Bilal, Melissa. *Bir Adalet Feryadı Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933*. İstanbul: Aras, 2006.

Falierou, Anastasia. “Enlightened Mothers and Scientific Housewives: Discussing Women's Social Roles in Eurydice (Evridiki) (1870-1873)”. *A Social History of Late Ottoman Women New Perspectives* (ed. Duygu Köksal ve Anastasia Falierou) içinde. Leiden & Boston: Brill, 2013: 201-224.

Hay Gin, “Sırpuhi Düsap ve Dekolte Edebiyat” (30 Ekim 2013) https://bianet.org/haber/sirpuhi-dusap-ve-dekolte-edebiyat-34132#google_vignette adresinden erişilmiştir.

Kandiyoti, Deniz. *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.

Koenigs, Thomas. “A Wild and Ambiguous Medium’: Democracy, Interiority, and the Early American Epistolary Novel” *American Literary History*, 2023-02, Vol.35 (1): 8-22.

Parla, Jale. *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Yesayan, Zabel. *Silahtar Bahçeleri*. (Çev. Sarin Akbaş). İstanbul: Aras, 2023.

Yılmaz, Tuğçe. “1883 yılında yazılan feminist manifesto: Mayda” (3 Eylül 2025). <https://bianet.org/yazi/1883-yilinda-yazilan-feminist-manifesto-mayda-311113> adresinden erişilmiştir.

¹ *Mayda* (1883), *Siranuş* (1884) ve *Araksiya gam Varjuhin* (1887) [Araksiya ya da Mürebbiye]. Lerna Ekmekçioğlu, 1901 gibi erken bir tarihte Sırpuhi Düşap'ın eserlerini inceleyen bir kitap yayımlandığını vurgular. Bu kitap Venedik'te basılmış ve Arşag Alnoyacıyan tarafından yazılmıştır.

² <https://www.britannica.com/art/epistolary-novel>

³ Ermeni Aydınlanması'na denk gelen dönemlerde Batı'da kadın hakları ve eşit vatandaşlık, kölelik karşıtlığı gibi konularda temel literatürü oluşturan eserler verilmişti. Valentina Calzolari'nin *Mayda*'nın İngilizce baskısına yazdığı giriş bölümünde Ermeni Aydınlanması'nın ve Sırpuhi Düşap'ın bir entelektüel olarak bu aydınlanmadaki yerinin anlatıldığı kısımlarda bu tür temel metinlerin hızlıca çevrildiğini belirtmektedir. Örneğin 1852'de yayımlanan Harriet Beecher Stowe'un *Tom Amca'nın Kulübesi* 1854'te modern Batı Ermenicesine çevrilerek yayımlanmıştır. Calzolari'ye göre bu eser gibi kölelik karşıtı temel eserler kadınların eşitsizlik karşıtı mücadeledeki önemini gösterir ki bu mücadeleler kısa süre sonra kadın hakları mücadelesine ve feminist söylemlere ivme kazandıracaktır.

⁴ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

⁵ Anastasia Falierou, “Enlightened Mothers and Scientific Housewives: Discussing Women's Social Roles in *Eurydice* (Evrudiki) 1870-1873” [Aydınlanmış Anneler ve Bilimsel Ev Kadınları: Evrudiki Dergisinde Kadınların Toplumsal Rollerini Tartışmak] Bu makale çok doğru bir tespitle Osmanlı Kadın Çalışmalarının ağırlıklı olarak Müslüman/Türk kadınları üzerine olduğuna ve çokdilli imparatorluk yapısının doğal bir parçası olan çeşitliliğin göz ardı edilmesi sonucu farklı etnik ve dini grupların dergi ve gazetelerine dair çalışmaların eksikliğine vurgu yapar.

⁶ Bu türün Osmanlı Müslüman edebiyatı açısından önemli bir örneği, biri kadın biri erkek iki yazar tarafından yazılmış olan *Hayal ve Hakikat* [1892] romanıdır. Romanda kadına atfedilen hayal kısmını Fatma Aliye, erkeğe atfedilen hakikat kısmını ise Fatma Aliye'nin “edebi babası” olarak nitelendirilen Ahmet Mithat yazmıştır. Mektup-roman türünü ve çift yazarlığı örneklemesi açısından önemli bir eser olsa da toplumsal cinsiyete dayalı ikili karşıtlıkları yeniden üreten bu eserde, bir kadın yazara edebi anlamda meşruiyet kazandıran bir “baba” erkek yazarın varlığı öne çıkar. Bu anlamda *Hayal ve Hakikat* romanı bir kadın yazarın Ahmet Mithat'ın desteği ile edebiyat kamusuna takdimidir. Tanzimat romanlarında özellikle dikkat çeken bir formül yani kadının kendinden sorumlu bir erkeğin eşliğinde kamusal alana çıkması burada sembolik anlamda gerçekleşmiş görünmektedir.

⁷ Dönemin en popüler yazarlardan Ahmet Mithat tüm metinlerinde okurlarına çalışkanlığı, disiplini ve tutumluluğuyla ödüllendirilen (sınıf atlayan) kahramanlar sunar. Ahmet Mithat'ın bu kahramanları âdeta Protestan çalışma ahlakını destekler.

⁸ Ahmet Mithat'ınkine benzer bir argüman yukarıda gönderme yapılan Rum Ortodoks Cemaati'nin yayın organlarından biri olan *Eurydice* dergisinde de öne çıkar. Dergi İstanbul ve Adalar dışında İzmir, Trabzon, Plovdiv, Varna, İskenderiye, Manastır, Edirne, İznik, Meis, Selanik, Korfı, Girit, Sakız Adası, Samos, Rusçuk, bugünkü Kırklareli, Simi, Atina dışında Boston, Venedik, Cenova ve Marsilya gibi Osmanlı coğrafyası dışındaki Rum okurlara da ulaşmaktadır. Bu dergide kadınların özellikle aile içinde erkeğin yardımcısı ve tamamlayıcısı olduğu görüşü ile kadının ve erkeğin değişmez doğası söylemi öne çıkar. (Bkz. Anastasia Falierou).